

КРЕДИТЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИ БОШҚАРИШ

Джабаров Азизбек Ядгарович

“University of economics and pedagogy”

НОТМ Иқтисодиёт кафедраси асистенти, Андижон

Аннотация: мақола тадбиркорликни ривожлантириш учун аҳолига берилган имтиёзли кредитлардан аҳоли томонидан қай даражада фойдаланилаётганлигини таҳлилга ҳамда кредитдан фойдаланишни бошқаришга бағишланган. Мақолада, иқтисодиётни ривожлантиришнинг ҳозирги бозор иқтисодиётини эркинлаштириш шароитида аҳоли ўртасида тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш орқали уларни даромадларини ошириш, берилган имтиёзли банк кредитларидан самарали фойдаланиш самарадорлигини бошқариш ва мавжуд камчиликларни бартараф қилиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишга қаратилган.

Калит сўзлар: кредитлардан фойдаланишни бошқариш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, банк кредити шартлари, имтиёзли кредит, кредитдан мақсадли фойдаланиш, кредит фоизи, кредитдан фойдаланиш самарадорлиги.

Аннотация: статья посвящена анализу того, в какой степени льготные кредиты используются населением для развития предпринимательства и управления использованием кредита. Целью статьи является разработка рекомендаций по повышению доходов населения путем формирования навыков предпринимательства в условиях либерализации современной рыночной экономики экономического развития, управления эффективностью эффективного использования льготных банковских кредитов и устранения имеющихся недостатков.

Ключевые слова: правление использованием кредита, формирование предпринимательских навыков, условия банковского кредита, льготный кредит, целевое использование кредита, процент по кредиту, эффективность использования кредита.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the extent to which preferential loans are used by the population for the development of entrepreneurship and management of the use of credit. The purpose of the article is to develop recommendations for increasing the income of the population by forming entrepreneurship skills in the context of the liberalization of the modern market economy of economic development, managing the effectiveness of the effective use of preferential bank loans and eliminating existing shortcomings.

Keywords: management of credit use, development of entrepreneurial skills,

terms of bank credit, preferential credit, targeted use of credit, interest on credit, efficiency of credit use.

Янги Ўзбекистоннинг энг олий мақсади аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш ҳисобланади. Бунга эришиш учун эса аҳоли даромадини ошириш керак. Даромад эса ҳаракат, меҳнат ва интилиш ортидан келишини яхши биламиз. Бизни меҳнатсевар халқимиз меҳнаткаш бўлиши билан бирга интилувчанҳамдир. Фақатгина мустақилликдан олдинги давларда халқимиз тадбиркорликни ривожлантириш ёки тадбир фаолияти билан шуғулланишлари учун имконият ҳам шароит ҳам бўлмаган. Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидан Конституциямиз ва қонунчилигимизда хусусий мулк устуворлиги мустаҳкамлаб қўйилди, унинг ишончли кафолатлари яратилди. Шуниндек, тадбиркорларга бир қанча имконият ва имтиёзларни назарда тутувчи, уларни иқтисодий, ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоялаб, қўллаб-қувватловчи қонунчилик механизмлари шакллантирилди ва йилдан-йилга такомиллаштирилиб борилмоқда.

Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида тадбиркорликни ривожлантириш, уларнинг фаолиятини ҳуқуқий кафолатига, чет эл инвесторларининг эркин фаолият юритишини таъминлашга қаратилган зарур ҳуқуқий асослар яратилиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари, шу қатори чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар учун солиқ, божхона ва бошқа соҳаларда бир қатор қулайликлар ва афзалликлар берилмоқда.

Юртбошимиз томонидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга тўлиқ эркинлик бериш, бу борадаги барча тўсиқлар ва чеклашларни бартараф этиш масаласи назорат қилувчи ва давлат органлари учун устувор вазифалардан бири этиб белгилаб берилди.

Кредит муносабатлари иқтисодиётда мавжуд аниқ услубий асосларга таянади. Унинг асосий элементлари бўлган ссуда капитали бозори операциялари маълум тамойиллар асосида олиб борилади. Бу тамойиллар кредит ривожланишининг биринчи босқичида кўзга ташланган эди, кейинчалик эса улар умумдавлат ва халқаро кредит қонунчилигида яққол ўз аксини топди. Иқтисодий тушунча сифатида кредит бир неча тамойилларга эга. Булар кредитнинг қайтиб берилиши, кредитнинг муддатлилиги, кредитнинг таъминланганлиги, мақсадлилиги ва тўловлилиги тамойилларидир. Қуйида биз ҳар бир тамойилнинг мазмунини қисқача таърифлаб ўтаемиз.

Кредитнинг қайтиб бериш тамойили

Бу тамойил кредитнинг мустақил иқтисодий тушунча эканли-гининг шартидир. Қайтиб бериш кредитнинг умумий белгиси ҳи-собланади. Қайтиб бериш ўз-ўзидан вужудга келмайди: у моддий жараёнларга, қиймат

айланишининг тугашига асосланади. Аммо айланма ҳаракатнинг тугаши бу – қайтариб бериш эмас, фақат қай-тариб бериш учун замин тайёрлашдир. Кредитни қайтариш айланма-дан чиққан маблағлар қарз олувчига пул маблағларини қайтариш имкониятини берган тақдирда амалга оширилади. Қайтариб бериш лаёқати иккиёқлама жараёни ифода этади, у кредитор учун ҳам, қарз олувчи учун ҳам бир хил даражада муҳимдир.

Қийматнинг қайтувчи ҳаракатининг ҳуқуқий томони ҳам муҳимдир. Муайян бир муддатга бериладиган қийматга эгалик ҳуқуқи кредитордан қарз олувчига ўтмайди.

Қарзга бериладиган қиймат фақат муайян бир муддатгагина ўз эгаси кўлидан узоклашади, лекин эгасини ўзгартирмайди.

Бўш турган ресурсларни аккумуляция қилувчи банклар бу ре-сурслардан хусусий ресурслар сифатида фойдалана олмайди. Банк қарзга берувчи маблағнинг эгаси бўлиб, корхона, ташкилот, алоҳида шахслар ҳисобланади.

Қайтариб бериш муайян шартномада акс эттирилади. Қайтариб бериш объектив белги ҳисобланади. Кредитни қай-тариб берувчи томон уни бошқа иқтисодий категориялардан, жумла-дан, молиядан фарқ қилиш имкониятини беради.

Кредитдан самарали фойдаланиш асосида қайтариб бериш – бутун банк фаолиятининг марказий пункти ҳисобланади. Кредитнинг бу тамойили кредит ва ундан фойдаланганлик учун фоиз суммасини кредит берган муассаса ҳисобига кўчириш йўли билан ифодаланади. Шу йўл билан банклар кредит ресурсларининг қайта тикланишини таъминлайдилар. Бизнинг амалиётимизда марказлашган режали иқти-содиёт шароитида кредитлашнинг «қайтарилмайдиган ссуда» деган норасмий тушунчаси бор эди. Кре-дитлашнинг бу шакли халқ хўжа-лигининг кўп тармоқларида, айниқса, қишлоқ хўжалиги соҳасида кенг тарқалган эди. Кредит давлат банки томонидан қарз олувчининг молиявий аҳволини ҳисобга олмаган ҳолда берилар эди. Ўзининг иқтисодий моҳиятига кўра, қайтарилмайдиган ссудалар бюджет субсидиясининг қўшимча шакли сифатида намоён бўлади. Бозор иқтисодиёти шароитида «қайтарилмас кредит» тушунчаси бозор иқтисодиёти тамойиллари учун бегона ҳисобланиб, бундай кредит-нинг амалиётда бўлиши иқтисодиёт учун жуда хавфлидир.

Кредитнинг муддатлилиги

Бу тамойил кредит берувчидан олинган кредитни ўз вақтида қай-тариб бериш муддатини, яъни кредитнинг қандай муддатга берил-ганлиги билан тавсифланади. Бунда шу муддатлилиқ тамойилига кўра, кредит узок ва қисқа муддатли кредитларга бўлинади.

Кредитнинг муддатлилиқ тамойили қарздор учун қулай бўлган ҳар қандай вақтда эмас, балки кредит битимида кўрсатилган маълум муддатда кредитнинг

қайтарилши зарур эканлигини билдиради. Кредитнинг муддатлилиги ҳар иккала томон, кредитор ва қарз олувчи учун муҳимдир. Агар кредитор қарзни фоизи билан ўз вақтида қайтиб олса, уни эгасига ўз вақтида қайтариш ёки яна кредитга бериш имкониятига эга бўлади. Қарз олувчи кредитни самарали ишлатиб, уни ўз вақтида кредиторга қайтариш ва шу билан шартномадаги жазо чораларидан қутилишидан манфаатдор. Кредитнинг муддати бўйича кредит шартномада кўрсатилган шартларнинг бузилиши натижасида қарз берувчи қарз олувчига иқтисодий чоралар (жарималар шаклида, кредит бўйича фоиз даражасини ошириш, кредитнинг муддатини қисқартириш ва бошқалар)ни қўллаши мумкин. Бу чоралар ҳам ёрдам бермаган ҳолларда қарз берувчи молиявий талабларни хўжалик суди орқали ундириб олиши мумкин. Кредитнинг муддатлилиги келиб ту-шувчи бойликларни тежамли ва қайта ишлатиш, ишлаб чиқарилган маҳсулотни жўнатиш, товарларни сотиш муддатларига ва пировард натижада айланма фондларининг доиравий айланишининг тезлигига боғлиқдир.

Кредитнинг таъминланганлик тамойили

Бу тамойил ёрдамида иқтисодиётнинг ривожланишида қиймат ва моддий ишлаб чиқариш ўртасида бўлиши зарур бўлган пропор-цияларнинг бир меъёрида бўлиши рағбатлантирилади. Бу тамойил-нинг асосий моҳияти шундаки, бунда хўжалик айланмасида иштирок этувчи банк маблағларининг ҳар бир сўмига муайян моддий бойлик-ларнинг бир сўми қарама-қарши туриши керак. Банклар томонидан халқ хўжалиги тармоқларига берилган кредитлар тўлиқ товар моддий бойликлари ва маълум харажатлар билан таъминланган бўлиши ке-рак. Тармоқларга таъминланмаган кредитларнинг берилиши банк кредитларининг банкка қайтиб келмаслигига асос ҳисобланади. Бу, ўз навбатида, банкнинг ликвидлилигига ва пул муомаласига катта таъ-сир кўрсатади. Шунинг учун ҳам, бозор иқтисодиёти шароитида банклар томонидан бериладиган кредитларнинг товар моддий бой-ликлар ва харажатлар билан таъминланган бўлишига муҳим эътибор берилмоқда. Ҳозирги шароитда бу жараённинг амалга оширилишини қуйидагича ифодалаш мумкин.

Кредит олаётган корхона банкка товар ёки товар ҳужжатларини, бошқа бирор шаклдаги мулкни гаровга қўяди. Агарда банк берган кредит қарз олувчи томонидан ўз вақтида банкка қайтарилмаса, банк товарни сотиш ҳисобидан қарз ўрнини қоплаш ҳуқуқига эга бўлади. Баъзида кредит варрант асосида ҳам берилиши мумкин. (Варрант –гаров учун хизмат қилувчи ҳужжат). Бунда кредитор бераётган кре-дити товар - моддий бойликлар билан таъминланганлигига ишонч ҳосил қилиши керак.

Банк ссудаларининг товар - моддий бойликлар билан тўлиқ таъминланганлиги пул муомаласининг барқарорлигини таъминлайди, чунки банк айланмасидаги пуллар нақд пулга трансформацияланиб туради.

Хулоса қилиб айтганда, кредитнинг таъминланганлик тамойили қарз олувчи ўзига олган мажбуриятларни бузиш шароитида қарз берувчининг мулкдорлик манфаатларини ҳимоя қилишни таъмин-лайди ва кредитни бирор гаров ёки молиявий кафолат асосида беришда ўзининг амалий аксини топади. Бу умумиктисодий барқарорлик даврида, айниқса, муҳимдир.

Тўловлилик тамойил.

Бу тамойил айланма фондларининг доиравий айланишини, кен-гайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини таъминловчи тўлов ресурслари суммасини аванслаштириш заруриятидан келиб чиқади.

Бу тамойилга асосан корхоналар фойдаланилган қарз маблағ-лари учун кредиторга фоиз шаклида тўловни ўтказадилар. Кредит-нинг тўлаш уни тўлик суммада ўз эгасига қайтарилишинигина эмас, шу билан кредит учун фоиз шаклидаги тўлов билан қайтарилишини ифодалайди. Демак, кредитор ўз маблағларини ҳеч вақт ўз ҳажмида қайтариб олиш шарти билан бермайди, бунда у маблағни қарзга берганлиги учун муайян тўлов талаб қилади (фоизсиз имтиёзли кредитлар бундан мустасно).

Кредитнинг тўлови нафақат банклар хўжалик ҳисоби мақомига, шу билан бирга, корхоналарни бевосита фойдаси билан боғлиқ хўжа-лик ҳисобига рағбатлантирувчи таъсир кўрсатади.

Кредит учун ҳақ тўлашнинг иқтисодий моҳияти қарз берувчи ва қарз олувчи ўртасидаги кўшимча олинган фойданинг тақсимлани-шини қайд қилишда намоён бўлади. Кўриб чиқиладиган тамойилнинг амалиётда учта асосий функциясини бажарувчи банк фоизи меъёри-ни ўрнатиш жараёнида намоён бўлади:

- юридик шахслар фойдасининг ва жисмоний шахслар даро-мадининг тақсимланиши;
- ишлаб чиқаришни тартибга солиш ва ссуда капиталининг тақ-симланиши орқали тармоқ, тармоқлараро ва халқаро миқёсда айла-ниши;
- иқтисодиёт ривожининг инқирозли босқичида банк мижозлари-нинг пул маблағларини инфляциядан ҳимоялаш ва бошқалар.

Ссуда фоизининг ставкаси ссуда капиталдан олинган йиллик даромад суммасининг берилган кредит суммасига нисбати билан аниқланиб, кредит ресурсларининг баҳоси сифатида намоён бўлади.

Бошқа товарлар баҳоси белгиланишининг анъанавий механиз-мидан фарқли ўлароқ, кредитнинг баҳоси, ссуда капитали бозоридаги талаб ва таклифнинг нисбатини ўзида акс эттиради ва у бир қатор омилларга боғлиқ бўлади:

- бозор иқтисодиётининг даврий ривожланиши (инқироз дав-рида ссуда фоизи ўсади, юксалиш даврида эса пасаяди);

- инфляция жараёни суръатлари (амалиётда ссуда фоизининг инфляция ўсиш суръатларидан орқада қолиши учраши мумкин);
- тижорат банкларни кредитлаш жараёнини амалга оширувчи Марказий банк орқали давлат кредитини тартибга солишнинг сама-радорлиги;
- халқаро кредит бозоридаги ҳолат (масалан, бирор мамлакатда кредит бўйича фоиз ставкасининг ошиши шу мамлакатга чет эл капи-талининг оқиб келишига олиб келади ва бу миллий бозорлар ҳола-тига таъсир кўрсатади.);
- жисмоний ва ҳуқуқий шахслар пул жамғармаларининг дина-микаси (уларнинг ҳажми қисқарган ҳолда ссуда фоизи ўсади);
- потенциал қарз олувчиларнинг кредит ресурсларига бўлган эҳтиёжини аниқлаб берувчи ишлаб чиқариш динамикаси;
- ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги (чет эл амалиётида банк-лар мавсум даврида кредитлар бўйича фоизларни оширадilar);
- давлат томонидан бериладиган кредит миқдори билан давлатнинг ички қарзлари ўртасидаги нисбат (ссуда фоизи ички давлат қарзлари ўсиши билан бирга ўсиб боради).

Кредитнинг мақсадли бўлиши

Бу тамойилнинг моҳияти шундаки, қарз олувчи томонидан олин-ган кредитлар аниқ бир мақсадни амалга оширишга йўналтирилган бўлиши зарур. Кредитнинг қайси мақсадга йўналтирилганлиги, маса-лан, товар-моддий бойликлар сотиб олишга ёки бирор ишлаб чиқа-риш харажатларини қоплашга ва ҳоказо аниқ бирор объектга мақ-садли йўналтирилганлиги корхона билан банк ўртасида тузиладиган кредит шартномада кўрсатилган бўлади. Корхона олган кредитини фақатгина кредит шартномада кўрсатилган ишни бажаришга сарф-лаши керак . Бунда кредит муайян, аниқ объектга: ишлаб чиқариш харажатларига, ишлаб чиқариш захираларига, тайёр маҳсулотга, жўнатилган товарларга, ҳисоб-китоб ҳужжатларига ва ҳоказоларга берилади.

Юқорида келтирилган тамойиллар кредитнинг иқтисодий категория сифатида мавжуд бўлиши ва ҳаракат қилишининг муҳим томонларини ўзида ифодалайди.

Бизнинг фикримизча, бозор иқтисодиёти шароитида кредитнинг юқорида келтирилган тамойилларидан ташқари, кредитдан оқилона фойдаланишни ифодаловчи тамойил кредитнинг самарадорлиги таъмойилини киритишимиз зарур. Бу тамойил нафақат кредит ва фоиз суммасини банкга қайтариб тўлашни, бундан ташқари, шу кредит ёрдамида кредитланадиган ёки молиялаштириладиган соҳа, тармоқ, корхона қанча самарадорликка эришишини ифодалаши зарур. Бозор иқтисодиёти шароитида бериладиган кредитлар маълум бир лойиҳаларнинг бажарилишига йўналтирилган бўлади. Банклар лойиҳаларни кредитлаш ёки молиялаштиришдан олдин лойиҳани бажариш учун

Йўналтириладиган маблағларнинг самарадорлигини ҳисоблаб чиқишлари зарур. Агар биз бозор иқтисоди юқори ривожланган мамлакатларда кредитлаш ва лойиҳаларни молиялаштириш амалиётига эътибор берадиган бўлсак, бу мамлакатларда корхона, ташкилотларга кредит беришдан олдин қўйиладиган маблағларнинг самарадорлиги ҳисоб-китоб қилиб чиқади. Агарда лойиҳага қўйиладиган маблағлар самара берадиган бўлсагина, шу лойиҳа учун маблағ ажратилади. Ҳар бир корхона ва ташкилот учун кредитдан фойдаланишда унинг самарадорлигига алоҳида эътибор бериш фойдадан холи эмас, чунки самарадорлик кредитнинг зарурий шартларидан бири ҳисобланади. Кредитнинг самарадорлиги ишлаб чиқариш ва савдо ҳажмига тўғридан-тўғри боғлиқ. Самарадорлик тамойилининг мавжудлиги ва унга риоя қилиш кредитнинг бошқа тамойилларининг бажарилиши учун асос ҳисобланади. Самарадорлик кредитдан аниқ, мақсадли фойдаланишни тақозо қилади.

Кредит ресурсларнинг самарадорлиги асосан икки омил: сотилган маҳсулотнинг ҳажми ва кредит ресурсларининг айланиш даврига боғлиқ. Савдо ҳажми қанчалик катта бўлса ва кредит ресурсларининг айланиш даври қанчалик қисқа бўлса, кредит қўйилмаларининг самарадорлиги шунчалик юқори бўлади. Банк томонидан берилган маблағлар хўжалик айланмасида, ишлаб чиқаришга тезроқ жорий қилинса ва кредит маблағлар ишлаб чиқариш ва муомала жараёнини тезроқ босиб ўтса, улар келтирадиган самарадорлик шунчалик юқори бўлади. Банк кредити маблағлар доиравий айланишининг бирор босқичида ушланиб қоладиган бўлса, бу ҳол кредитни тўлаш муддатининг кечиктирилишига олиб келади. Бу, албатта, кредитнинг самарадорлиги пасайганлигидан далолат бериши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги “Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ 3270 сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № 3620 қарори. 2018 йил 23 март.
3. Саттаров О., Бекназаров Э. Тижорат банкларида ГЭП ва уни бошқариш. Монография. -Т.: EXTREMUM PRESS. 2011 й. - 82 б.
4. Ўз. Рес. Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари
5. www.cbu.uz -Ўзбекистон Республикаси Марказий банки интернет сайти
6. www.Lex.Uz